

UDK 811.163.42'366.2
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 10. IX. 2008.
Prihvaćen za tisak 17. XII. 2008.

Ivana Sanković

Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
ivana.sankovic@gmail.com

IMENIČKI OBLICI U GUNDULIĆEVIM *SUZAMA SINA RAZMETNOGA* U ODNOSU NA NJIHOV OPIS U DELLA BELLINOJ GRAMATICI

U radu se analizira jezik opisan u Della Bellinoj gramatici u odnosu na jezik jednoga od književnih djela koja su mu bila uzorom – *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića. Istraživanje je usmjereno na imeničke oblike u obama djelima. Sličnosti i razlike komentiraju se za svaku deklinaciju posebno, i to sustavno za svaki padež. Budući da su neke uvjetovane formom Della Bellina književnoga predloška, pri tom se upozorava na stvarne i prividne razlike.

1. Uvod

U hrvatske se dopreporodne gramatike ubrajaju sve one nastale od 1604., kada Bartol Kašić objavljuje *Institutionum linguae illyricae libri duo*, pa za ključno s 1833., kada je objavljena *Grammatik der illyrischen Sprache* Ignjata Alojzija Brlića. Neke su od njih pisane stranim jezicima (latinskim, talijanskim, njemačkim), a opisuju hrvatski jezik. Druge su pisane hrvatskim jezikom, ali opisuju koji strani jezični sustav. Pojedine usporedno opisuju dva jezična sustava (npr. njemački i hrvatski). Jedina je gramatika toga trostoljetnoga razdoblja u kojoj je hrvatski jezik i metajezik i predmet opisa ona Šime Starčevića.

U gramatikama koje opisuju hrvatski jezik uvijek je riječ o opisu kakve stilizacije, odnosno opisu književnoga jezika. Takav opis može biti dopunjen elementima iz organskih idioma ili drugih književnih jezika, no autori su stare gramatike temeljili većinom na pisanim djelima, pozivajući se na književna djela i pisce kao

uzore koje treba slijediti.¹ Većinom se priklanjaju štokavskoj jezičnoj stilizaciji, no uvijek uz svijest o konvergenciji različitih hrvatskih krajeva i jezika.²

Početak je ovoga stoljeća istraživao odnos južnohrvatskih gramatika prema tadašnjem književnom jeziku. Analizirane fonološke, morfološke i sintaktičke značajke stavljene su u kontekst organskih idioma kako bi se utvrdilo temelji li se gramatički opis pojedinoga autora na književnome jeziku ili pak prikazuje (i) govornu sliku toga doba (v. Gabrić-Bagarić 2003).

U svjetlu takvih analiza pričinila se zanimljivom usporedba Gundulićevih *Suza sina razmetnoga*, objavljenih 1622., s jednom gramatikom toga jezičnoga prostora. Riječ je o gramatici Ardelija Della Belle *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, tiskanoj 1728. uz njegov rječnik. Della Bella naime jezični opis, kako navodi u predgovoru upućenu čitatelju, temelji na književnome jeziku mnogih istaknutih pisaca dubrovačkoga područja, poput Ivana Gundulića, Ignjata Đurđevića, Junija Palmotića i dr., stoga se temeljnim ciljem ovoga istraživanja nametnulo utvrđivanje odnosa sustava koji Della Bella opisuje u svojoj gramatici i jednoga od predložaka – jezika kojim su pisane Gundulićeve *Suze*. Tom se temom još nitko nije bavio.³

¹ Usp. npr. “Citirani autori su Dubrovčani i Dalmatinci, kako ćete moći vidjeti iz popisa. Citiram *Osmana*, *Suze sina razmetnoga* i *Pjesni pokorne kralja Davida* Ivana Gundulića, Palmotićeve *Kristijadu*, *Uzdahe Mandalijene pokornice*, *Psalm Davidove* i *Život sv. Benedikta* Ignjata Đurđevića, djela pisana **izvrsnim jezikom**, kao što su i ostala djela drugih citiranih dubrovačkih i dalmatinskih autora.” (Della Bella 2006: 15; istakla I. S.) ili “Gramatika je umijeće pravilna govora i pravilna pisanja koje se vidi u tekstovima pisaca i pjesnika.” (Babić 1745: 7; cit. prema Gabrić-Bagarić 2003: 66).

² “Na književnojezičnom planu od samih početaka provlače se jake crte međudijalekatne interferencije, pa s pravom možemo reći da su kulturni integracijski procesi u hrvatskim zemljama krenuli mnogo prije od političkih.” (Tafra 1993: 13)

³ Početkom 20. stoljeća Stjepan Bosanac (1901) prikazao je temeljito Della Bellinu gramatiku, osvrnuvši se na grafiju, akcentuaciju, morfologiju i sintaksu, pa tako daje pregled i Della Bellina opisa imenica (str. 543–546). U članku su sadržane i napomene o odnosu prema Kašićevoj gramatici: sličnostima, razlikama, dodacima. Miroslav Kravar (1991) uspoređivao je Della Bellinu s Kašićevom gramatikom, analizirajući naglasak i pojedina morfološka pitanja. Josip Jernej (1991), komentirajući strukturu Della Belline gramatike, uzgredno upozorava na broj padeža u toj gramatici, no ne bavi se detaljnije analizom morfologije, a u jednome od svojih ranijih radova (1990) uspoređuje tu gramatiku s Mikaljinom. Sintaktičkom se razinom te gramatike bavila Diana Stolac (1991), a Iva Lukežić (1991) izučavala je naglaske koje Della Bella bilježi. Ostali su autori analizirali Della Bellin rječnik, bilo pojedine njegove elemente (usp. Čulić Dalbello 1990; Dadić 1990; Jembrih 1990), bilo njegov nastanak i ulogu u razvoju hrvatske leksikografije (v. Putanec 1990; Sironić-Bonefačić 1990 i 1991; Šipka 1991). Sanda Ham (2006: 26–29) komentira kratko pojedine izdvojene elemente Della Belline gramatike, no uglavnom odnos te gramatike prema Kašićevoj. Početkom je 21. stoljeća Loretana Despot (2004) pokušala otkriti utjecaje Della Belline gramatike na petnaest slavonskih pisaca, a jedna su od točaka usporedbe i množinski padeži, i to genitiv, dativ, lokativ i instrumental. Za jezik Gundulićevih *Suza* ostaje najrelevantnija studija Milana Rešetara *Glavne osobine Gundulićeva jezika* iz 1941.

Budući da je već u toj vrsti riječi moguće utvrditi temeljne sličnosti i razlike, za korpus su istraživanja odabrane imenice. Ekscerpirane su imenice iz *Suza sina razmetnoga* razvrstane prema kriteriju padeža i broja te je tako utvrđen korpus istraživanja. Iz dobivene je tablice bilo razvidno koji su relacijski morfemi zastupljeni u kojemu padežu, a otvorena je mogućnost i statističkoj analizi – pokaže li se to potrebnim. Sličnosti i razlike u ovome radu komentirat će se za svaku deklinaciju posebno, i to za sve, a ne samo pojedine padeže.

Iako nije usko povezano s glavnim ciljem ovoga istraživanja, na pojedinim se mjestima upućuje i na odnos između književnoga jezika opisana, tj. potvrđena u navedenim dvama djelima i dubrovačkoga dijalekta. Takve su napomene većinom smještene u bilješke. Naravno, jezik je Gundulićevih *Suza* književni, umjetan, no budući da su dijalektologija i povijest jezika dvije komplementarne jezikoslovne discipline, ovakav pristup omogućuje potpuniju i obuhvatniju analizu.

2. O opisu imenica u gramatici Ardelija Della Belle

Ardelio Della Bella utvrđuje postojanje sedam padeža u jednini i osam u množini. Prvih pet padeža (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ) ne zahtijeva podrobnija tumačenja. Šesti je padež ablativ, a riječ je zapravo o genitivu uz prijedlog *od*. Sedmi je padež današnji instrumental, uz koji Della Bella lucidno napominje da se njime izriče sredstvo, način ili društvo (“sjedinenje”) te da se pri izricanju sredstva ne rabi prijedlog *s(a)*. Osmi je padež izazvao najviše problema. Pod tim se terminom krije lokativ, što se razabire kako iz relacijskoga morfema, tako i iz Della Bellina tumačenja da se njime izriče “mirovanje u mjestu s prijedlogom u” (2006: 33).

U gramatici su razlučena tri roda: muški, ženski i srednji. Della Bella razlikuje rod kao gramatičku kategoriju od spola kao semantičke kategorije, stoga imenice tipa *Andrija* i *Matija* ili *Ivo* i *Marko* pridružuje odgovarajućim sklonidbama iako su to sve, neovisno o njihovom rodu, imena muških osoba.

Iako nigdje eksplicitno ne spominje kategoriju broja, vidljivo je da utvrđuje dvije gramatičke oznake te kategorije: jedninu i množinu. Na dvojину upozorava u uputi za deklinaciju imenica uz brojeve dva, tri i četiri.

Središnji dio poglavlja o imenicama zauzima raščlamba triju tipova imeničke sklonidbe, koji se razlikuju u nastavku genitiva jednine: -a, -e, -i. Taj je dio obogaćen i Della Bellinim napomenama o imenicama u čijim oblicima tijekom sklonidbe dolazi do palatalizacije, sibilizacije ili pak prijelasa (primjerice u I jd.). Ujedno upozorava i na nepravilne imenice, relikte nekadašnjih sporednih deklinacija (s nerelacijskim morfemima /es/, /et/, /en/ ili /er/).

3. Odnos imeničkih oblika iz *Suza sina razmetnoga* i Della Bellina opisa

3. 1. Prva deklinacija

Nominativ jednine nije potrebno posebno komentirati. Ovisno o rodu imenica, mogući su sljedeći relacijski morfemi: /ø/ (*Bog, crv, čovjek, dio, grimiz, lje-kar, mladac, plač, plijen, pogled, sin, svijet, trg, vrime*⁴ itd.), /o/ (*bezočanstvo, blago, brijeme, čelo, drijevo, gospodstvo, grlo, proždorstvo, ruho, stado, zla-to* itd.) ili /e/⁵ (*lice, more, sagrješenje, smiljenje, srce, uzglavje, zdravlje* itd.).⁶ Tako je i u Della Bellinoj gramatici, samo što u njegovoj interpretaciji nominativ jednine ovih imenica “završava na jedan ili više suglasnika” (2006: 33). S aspekta današnjih raščlambi suglasnicima završava osnova, a nastavak je -ø.

Ni genitiv ni dativ jednine također nije potrebno detaljnije tumačiti. I u Gundulićevim je *Suzama* i u Della Bellinoj gramatici genitivni nastavak -a (*Boga, dvora, glada*⁷, *glasa, groba, leda, meda, oca, ognja, praga, sina, srama, straha; bitja, blaga, bremena, čela, krila, lica, prošastja, sjemena, skončanja, srca, sunca, zlata, zvjerenja* i dr.), a dativni je relacijski morfem /u/ (*Bogu, ocu, pr-stenu, skotu, stvoru; dobru, nebu, srcu* i dr.).

Iako je Della Bella uočio dvojaku mogućnost akuzativa jednine imenica muškoga roda ove deklinacije ovisno o kriteriju živo/neživo, ne navodi za imenice koje označavaju neživo jednakost A=N kao isključivu i jedinu moguću, već dopušta obje: “imenice koje označavaju neživo (stvari) imaju i nastavak jednak nominativu” (2006: 33; istakla I. S.). Tako navodi u A jd. oblike *vjetra* i *vjetar*. Međutim B. Tafra upozorava da Della Bella, unatoč tim dvama navedenim oblicima pri sklonidbi imenice modela *vjetar*, u ostalim dijelovima gramatike imenice koje označavaju neživo sklanja ispravno, tj. prema jednakosti A=N: “Della Bella objašnjava da imenice muškog roda koje znače neživo imaju nastavak u Ajd kao i u Njd, zatim da prijedlozi *za, pod kroz...* dolaze uz A (*zà stráh, zà Petra...*) i da neki glagoli imaju dopunu u A (*daj mi oní dinár, biem kogná*). Kada pogledamo te odredbe, onda vidimo da je onaj Ajd *vjetra* (uz *vje-tar*) iz paradigme čista slučajnost, vjerojatno posljedica ugledanja na Kašića.”

⁴ Ova je imenica srednjega roda, ali završava nultim morfemom, pa je pridružena imenicama muškoga roda koje također završavaju tim nastavkom.

⁵ Relacijski je morfem /e/ zastupljen u imenica srednjega roda čija osnova završava palatalom.

⁶ Pri komentiranju će svih padeža prve deklinacije primjeri biti razvrstani prema rodu. Najprije će biti navedene imenice muškoga, a potom srednjega roda.

⁷ Imenica je *glad* u *Suzama sina razmetnoga* muškoga roda.

(1990: 267) Očekivano, u Gundulićevim je *Suzama* u akuzativu imenica muškoga roda dosljedno provedena jednakost A=N za neživo i A=G za živo: *biser, nauk, pako, plač, početak, put, raj, snijeg, sram, ures, zakon, život*, ali *Boga, čovjeka, Duha, kralja, lava, ljubovnika, Oca, pomorca, roba, spasitelja, stražnika* itd. U imenica je srednjega roda akuzativ uvijek jednak nominativu: *boгатstvo, mnoštvo, skrušenje, srce*.

U vokativu je imenica muškoga roda prve deklinacije u Gundulićevim *Suzama sina razmetnoga* relacijski morfem /e/: *bože, grešniče, izrode, kamene, Jezuse, oče*. Vokativ je imenica srednjega roda ove deklinacije jednak nominativu (i akuzativu): *spoznanje*. U Della Bellinoj gramatici stanje je jednako, a opisana je, uz alternaciju afrikata /c/ ispred /e/ u /č/, i palatalizacija velara /k, g, h/ ispred /e/ do koje dolazi u ovome padežu.⁸

S obzirom na to da je riječ o genitivu s prijedlogom *od*, Della Bellin će ablativ biti izuzet iz analize.

No valja vidjeti kakvi se nastavci javljaju u lokativu jednine imenica obaju rodova ove deklinacije u Gundulića. U svih je imenica lokativni relacijski morfem /u⁹: *bludu, Bogu, brlogu, gaju, grijehu, kalu, obrazu, ognju, pepelu, plaču, pogledu, potopu, prahu, snigu, sudu, trudu, viku, vitru, vrhu, želudu, životu; cvijetju, čelu, sljepilu, srcu, suncu, tijelu, zlatu, zlu* i sl. Taj je morfem preuzet iz nekadašnje u-deklinacije, a dijelom je i rezultat ujednačavanja s dativom jednine glavne sklonidbe.

U instrumentalu jednine (sedmome padežu) Della Bella navodi relacijske morfeme /om/ i /em/. Drugi propisuje u imenica čija osnova završava sufiksom -telj ili fonemima /c/ i /č/, no propušta spomenuti ostale palatale. Takav se opis podudara sa stanjem u Gundulićevim *Suzama*: *prstom, snijegom, stupom, sudom, trudom, vrhom, želudom; brašnom, cvijetjem, klasjem, oružjem, pristojem, zlatom* itd.

Relacijski su morfemi za nominativ množine koje navodi Della Bella /i/, za imenice muškoga roda, i /a/, za imenice srednjega roda. Oni su potvrđeni i u *Suzama*: *koralji, mještani, nepokoji, perivoji, prasci, prijatelji, prikori, tuđini; carstva, dila, kraljevstva, ljeta, mora, platna, polja*.

U genitivu su množine u *Gramatici* navedeni jedino oblici s relacijskim morfemom /a/, a u imenici modelu *vrijeme* istaknuta je i mogućnost *vreme-*

⁸ Riječ je o drugoj, trećoj, petoj i šestoj uputi. Vokativni oblici imenica čija osnova završava sufiksom -telj i -ar, na koje Della Bella upozorava u Uputi 6, nisu potvrđeni u *Suzama*.

⁹ Izuzetak je oblik *nebi*, no on se javlja u sroku, stoga nema jednaku važnost kao drugi primjeri koji se javljaju izvan sroka. V. i u Rešetar 1941: 21.

nî. Iako navodi i mogućnost relacijskoga morfema /ov/¹⁰ u ovome padežu, Della Bella naglašava da je bolje upotrijebiti morfem /a/. Isti je nastavak i u ablativu. Analiza je pokazala da se u *Suzama* javlja i gramatički morfem /ø/, u primjerima: *dobâr, unuk, uzdâh, putnik*. Budući da je taj morfem značajka konzervativnih sustava, a da se morfem /a/ javlja već od 14. stoljeća u imenica današnje prve i druge deklinacije (v. Daničić 1874: 70, 77 i 81), vjerojatnijim se nameće zaključak da je riječ o stilemu, upotrijebljenu zbog metričkih razloga. To se može dokazati kontekstom, odnosno stihovima u kojima se ti oblici javljaju: “On, ko dobar svacih mnoštvo/Na veliku zlu promijeni” (Gundulić 1962: 41), “A od unuk se carskih hrane/Kosti gore ne ukopane” (Gundulić 1962: 59), “Kruh prisveti od anđela/Pića od putnik svijem vesela?” (Gundulić 1962: 77), “Riječ između plača uzdisa/I između uzdâh plaćuć kaza” (Gundulić 1962: 68).¹¹ Relacijski je morfem /a/ zastupljen u svim ostalim oblicima: *anđela, dara, grma, kraja, oblaka, plama, poraza, Rimljana, uresa, vijeka, zmaja, zuba; čuda, dila, djela, godišta, nebesa*.¹²

¹⁰ Della Bella ne misli na morfem /ov/ u imenica koje i u svim drugim množinskim padežima imaju proširenu osnovu, već na one koje imaju kratku množinu, ali u G mn. nastavak -ov. To se vidi iz množinske sklonidbe imenice modela *vjetar* kao *vjetri, vjetrov* itd. Budući da se u tim sustavima morfem /ov/ javlja samo u genitivu, on stoji u odnosu opozicije s relacijskim morfemima ostalih padeža i ima razlikovno značenje, stoga ga smatram relacijskim, a ne nerelacijskim morfemom te nosiocem gramatičkoga značenja. Drukčija je situacija u sustavima u kojima je morfem /ov/ proširak osnove i javlja se u svim množinskim padežima prije relacijskih morfema. Tamo nema razlikovnu ulogu kao ni gramatičko značenje, jer to imaju morfemi koji slijede, pa je tada nerelacijski. Stoga mišljenje da je u Della Bellinu primjeru *vjetrov* gramatički morfem /ø/ (v. Ham 2006: 28) smatram neutemeljenim.

¹¹ U pojedinim ovim primjerima može se zamijetiti da stihovi nisu osmerci, već imaju koji slog više. Najčešće je to deveterac, ali ima i primjera deseteraca. Takvu bismo situaciju dobili razgraničujemo li slogove na suvremeni način, što bi pokazalo prividnu nesavršenost i neujednačenost Gundulićevih osmeraca. Međutim M. Rešetar smatra da dva uzastopna vokala treba smatrati jednim slogom “budući da on [Gundulić, nap. I. S.] dva vokala izastopce broji u stihu bez razlike i kao dva sloga i kao jedan.” (1941: 15) Slijedimo li takav način razmišljanja, dobili bismo pri podjeli na slogove pravilne osmerce. Da je Gundulić upotrijebio u navedenim primjerima genitiv s relacijskim morfemom /a/, stih bi – budući da sljedeća riječ ne počinje vokalom – dobio slog više, stoga se nameće očitim zaključak da je taj oblik upotrijebljen zbog metričkih razloga. Do takva je zaključka došao i M. Rešetar, no on tvrdi da se miješanju tih nastavaka ne može utvrditi pravilo, iako i sam navodi da ovise o metrici (1941: 21). Zbog čestotnosti nastavka -a u G mn. smatram taj nastavak relevantnim, a nastavak -ø, poslušimo li se Rešetarovim riječima, pjesničkim arhaizmom. Da to nije zastupljeno samo u dubrovačkome književnome jeziku već i u drugih pisaca, potvrđuje Maretićev zaključak za slavenske pisce 18. stoljeća: “Samo poradi stiha izostavlja se u gen. pl. katkad skrajnje a” (Maretić 1910: 160).

¹² I u dubrovačkim je arhivskim spisima 17. i 18. stoljeća zastupljen uglavnom relacijski morfem /a/ u genitivu množine. “Stari oblici genitiva bez završetka javljaju se u 17. stoljeću vrlo rijetko, što smo konstatirali, najprije, čitajući oporuke, a u drugim spisima i u 18. stoljeću još rjeđe. [...] U spisima 17. i 18. stoljeća, dakle, možemo utvrditi gotovo potpunu odsutnost genitiva na -ø, a tomu dodajmo nešto blaže stanje u oporukama, u novčanim jedinicama uz brojeve i, pre-

U *Suzama* su u dativu mogući oblici s nastavcima -ima, -im, -em: *crvima*, *prascim*, *ljudem*. Nastavak je -em najstariji nastavak za D mn., i to za imenice palatalne glavne sklonidbe, a ostali su morfemi inovacijski. Relacijski je morfem /im/ upotrijebljen vjerojatno zbog metričkih zahtjeva, s obzirom na to da bi neokrnljeni oblik s nastavkom -ima donio jedan slog više i time narušio osmerac. Nastavak -ima preuzet je iz dvojine. U *Della Belle* navedeni su nastavci -om, -em, -im.

Akuzativni se množinski oblici podudaraju u obama predlošcima. Nastavak je -e za imenice muškoga roda i -a za imenice srednjega roda: *biljege*, *blude*, *čemere*, *darove*, *grijehe*, *načine*, *prijatelje*, *prikore*, *raspe*, *uzdahe*; *blaga*, *čuda*, *dobra*, *djela*, *dubja*, *godišta*, *krila*, *lica*, *nebesa*, *polja*, *srca*, *vina*, *zla*.

Unatoč slaboj čestotnosti tih oblika u Gundulića, zamjetno je da ni u vokativu nema razlika u odnosu na *Della Bellu*. U imenica muškoga roda relacijski je morfem /i/ (*oblaci*), dok je u imenica srednjega roda /a/ (*nebesa*).

Della Bella navodi za lokativ množine (osmi padež) nastavak -ih, dok je tek pri sklonidbi modelâ istaknuo i mogući nastavak -jeh. U *Suzama sina razmetnoga* osim tih se dvaju nastavaka (*imenijeh*, *nebesijeh*, *prsiijeh*, *vratih*) javlja i -eh u *tleh*.

U instrumentalu su množine (sedmome padežu) najveće razlike između dvaju predložaka. U *Della Belle* su istaknuta dva nastavka: -imi ili -ima. Gundulić rabi nastavke -im (*kraljim*, *pogledim*, *zavežajim*, *zracim*), -ima (*treskovima*, *uzdasima*) te -i (*običaji*, *plami*). Kao što je već rečeno pri komentiranju dativa, prvi je od tih nastavaka vjerojatno posljedica metričke strukture, dok je morfem /ima/ preuzet iz dvojine. Morfem /i/ najarhaičniji je. Zamjetno je da su u Gundulića instrumentalni nastavci gotovo u potpunosti podudarni s dativnim, što pokazuje da je najprije započela interferencija upravo tih dvaju padeža, a tek potom lokativa.¹³

Valja još komentirati odnos duge i kratke množine u Gundulića. Nerelacijski je morfem /ov/ u množinskim padežima pojedinih imenica značajka inovativ-

ma Rešetaru, u riječima koje nisu iz 'običnoga govora' u 16. stoljeću." (Laznibat 1996: 180) Iste je kategorije pojave nekadašnjega nastavka -ø u dubrovačkome dijalektu zamijetio i P. Budmani (v. 1883: 171).

¹³ Istraživanje je Đure Daničića pokazalo da je u imenica prve deklinacije u dativu množine nastavak -i zabilježen već na kraju 14. st., a znatno se češće pojavljuje u 16. stoljeću. Od početka toga stoljeća javljaju se i nastavci -imi, -im, a ubrzo i -ima. Od 17. stoljeća javlja se nastavak -ma, iako većinom u imenica čija osnova završava palatalima /ń/ ili /ľ/. U instrumentalu se množine od 12. stoljeća pojavljuje nastavak -im, od 13. stoljeća nastavci -mi i -imi, a od kraja 15. stoljeća i -ima. Iz toga se nastavka gubi /i/, a takav se okrnjeni nastavak -ma pojavljuje u 17. stoljeću. V. detaljnije u Daničić 1874: 96–98 i 116–121.

nih sustava. Della Bella se ne bavi posebno tim pitanjem, no navodi paralelno oblike *bozi/bogovi*, *snjezi/snjegovi*, *vitezi/vitezovi*, a pri sklonidbi modela *vjetar* samo oblik *vitri*. Budući da dubrovački nije dio konzervativnih idioma, taj je kraći množinski oblik prilično iznenađujući, no vjerojatnom se čini pretpostavka da su kraći oblici ostavljeni zbog tradicije¹⁴ i zbog moguće čestotnosti u djelima dubrovačkih književnika koji su Della Belli bili uzorom. Tako primjerice u Gundulića znatno prevladava kratka množina¹⁵: *čase*, *čini*, *darâ*, *dare*, *druzi*, *duzi*, *grijesi*, *krajâ*, *kraljim*, *plači*, *pute*, *ruzi*, *vali*, *vrhe*, *vrši*, *zmajâ*, *zma-ji* naspram *gradovi*, *valove*. Od tih je primjera kratke množine njih pet u sroku (*čase*, *darâ*, *krajâ*, *ruzi*, *zmajâ*), a od primjera duge množine oblik *valove*.

3. 2. Druga deklinacija

Kao i u prvoj deklinaciji, nominativ jednine ne zahtijeva detaljnija tumačenja. I u gramatici i u *Suzama* nominativni je nastavak -a: *dika*, *duša*, *družba*, *dvorba*, *glava*, *gora*, *odluka*, *planina*, *pravda*, *ruka*, *taština*, *utroba*, *zloba*, *zmi-ja* itd.

U genitivu jednine generaliziran je relacijski morfem /e/ iz nekadašnje palatalne deklinacije u obama istraživanim predlošcima na oba tipa osnova – i one koje završavaju palatalom i one koje završavaju nepalatalom: *himbe*, *miline*, *omraze*, *pjene*, *pokore*, *prilike*, *razblude*, *varke*; *kože*, *ljubovnice*, *piće*, *sumnje*, *želje* i dr.

Za dativ jednine imenica ove deklinacije Della Bella navodi nastavak -i, koji je zastupljen i u Gundulića: *istini*, *vodi*, *zemlji* i sl. Ujedno upozorava na dva moguća dativna oblika imenica čija osnova završava velarom /g/, tipa *sluga* > *slugi* i *sluzi*.

Akuzativni je relacijski morfem /u/: *besjedu*, *djecu*, *dobrotu*, *istinu*, *krivinu*, *nevolju*, *odjeću*, *ranu*, *razbludu*, *sliku*, *službu*, *sramotu*, *svilu*, *svrhu*, *verigu*, *želju* itd.

Za vokativ Della Bella navodi tri mogućnosti: nastavke -o, -a, -e. Prvi je od njih gotovo univerzalan. Drugi je nastavak rezerviran većinom za vlastita imena, u kojih je češći od prvoga, dok je posljednji nastavak zastupljen u imenica čija osnova završava fonemom /c/. Takvo je stanje i u Gundulića (*dušo*, *ljepo-*

¹⁴ Budući da je Della Belli uzorom bila Kašićeva gramatika, moguće je pretpostaviti da je velika čestotnost kraćih oblika usko povezana s prikazom sklonidbe u toj gramatici, gdje se pri sklanjanju modela *vitar* i *golub* navodi samo njihova kratka množina (v. Kašić 2002: 55, 57).

¹⁵ Kratku množinu Velimir Laznibat izdvaja kao obilježje dubrovačkoga govora (1996: 181), temeljeći zaključak na brojnim takvim zabilježenim primjerima u proučenim spisima.

to; izdavnice), no nije moguće provjeriti kakav je nastavak u vlastitim imenima jer nijedan takav primjer nije zabilježen.

Ablativ je, kao što je već rečeno, jednak genitivu.

Lokativni je nastavak u Gundulića -i, što je potvrđeno u primjerima *duši, glavi, gori, jestojci, kući, planini, požudi, pučini, slici, tišini, zemlji, želji, ženi* itd.

Sedmi padež, instrumental, u gramatici i u Gundulića završava nastavkom -om: *besjedom, kosom, pićom, prilikom, rukom, slikom, snagom, svrhom, travom, žeravom*. Riječ je o kontrahiranu nekadašnjemu nastavku na koji je dometnut /m/ analoški prema instrumentalu jednine muškoga i srednjega roda.

Za nominativ množine nisu potrebni dodatni komentari. Della Bella navodi nastavak -e, što se potvrđuje i u *Suzama: gospoje, gozbe, krivine, noge, ptice, ribe, rijeke, ruke, sluge, suze, zvijezde* i sl. Taj je nastavak podrijetlom iz nekadašnje palatalne sklonidbe, kasnije generaliziran u svih imenica ženskoga roda ove deklinacije – neovisno o dočetu njihove osnove.

U genitivu je množine u obama predlošcima generaliziran relacijski morfem /a/, kao i u imenica koje pripadaju prvoj deklinaciji: *dubina, gnusoba, kupjena, livada, muka, rana, ruka, sluga, stina, strana, šteta, tmina, zaliha, zloba, zmija, živina* itd.

U dativu množine Della Bella navodi samo konzervativni nastavak -am. Iako je potvrđeno malo primjera, u Gundulićevim je *Suzama* vidljiva – uz čuvanje konzervativnoga stanja – i interferencija s instrumentalom: *goram, planinam, slugam*, ali *zvijezdami*.

U akuzativu je množine u Della Belle i u Gundulića relacijski morfem /e/, kao i u nominativu množine: *brige, dubine, gore, hraste, litice, mjere, noge, odjeće, piće, rane, rijeke, sablje, slave, sramote, stijene, strane, suze, usne, varke, zvijezde, želje* itd.

Vokativ je množine u Della Belle jednak nominativu i akuzativu. U Gundulićevim *Suzama* nema ni jedne potvrđene imenice ženskoga roda u vokativu množine.

Za lokativ je (osmi padež) u gramatici naveden isključivo stari nastavak -ah. Tako je i u Gundulića, gdje nije zabilježen ni jedan primjer s nekim od inovativnijih nastavaka: *hvalah, klisurah, krepčinah, krivinah, nepravdah, nevoljah, rukah, ružicah, suzah, tminah, zlobah*.

U instrumentalu množine mogući su prema Della Belli nastavci -ami, -ama i, rijetko, -am, što je dijametralno suprotno onomu što se može naći u *Suzama sina razmetnoga*. Naime tamo je najčešći nastavak u instrumentalu onaj preu-

zet iz dativa¹⁶: *česvinam, gizdam, mukam, napravam, raskošam, slugam, suzam*, a tek sporadično stari instrumentalni nastavak: *zasjedami*. Interferencija je tih dvaju padeža pokazana i pri komentiranju dativa.¹⁷

3. 3. Treća deklinacija

Komentiranje je ove deklinacije olakšano činjenicom što gotovo svi padeži imaju nastavak -i.

U Della Bellinoj gramatici u nominativu, akuzativu i vokativu jednine imenice završavaju nultim morfemom, a one čija osnova završava suglasničkom skupinom /st/ gube završno /t/: *bludnos* (ali u L *bludnosti*), *krv, laž, ljubav, milos* (ali u G *milosti*), *neman, nenavidos, nesvijes, noć, oholas, pamet, slas, svijes* (ali u V *svijesti*), *svitlos* (ali u G *svitlosti*), *vlas* itd. U Gundulića vokativ nije jednak nominativu i akuzativu, već ostalim padežima koji imaju nastavak -i: *riječi, svijesti, noći*.

U ostalim je padežima, osim instrumental jednine (sedmi padež) i DLI množine, relacijski morfem /i/:

- G jd.: *bolesti, časti, gorkosti, kriposti, liposti, milosti, mudrosti, nara-vi, navidosti, pustoši, riječi, smrti, stvari, svijesti* i dr.
- D jd.: *bolesti*
- NAV¹⁸ mn.: *bojazni, kosti, ljeposti, ljuvezni, milosti, misli, nakazni, stvari, svitlosti, tamnosti*
- G mn.: *hridi, misli, nakazni, zvijeri*

Za instrumental jednine Della Bella navodi dva moguća nastavka: -ju i -i. Unatoč tomu u Gundulićevim *Suzama* nije pronađena ni jedna potvrda prvoga od tih dvaju nastavaka, čak ni u imenici koja je, kao i Della Bellin model, apstraktna imenica sa sufiksom -os(t) na dočetu osnove: *kriposti, moći, pjesni, riječi, studeni, zapovijedi*.

¹⁶ Darija Gabrić-Bagarić (2003: 72) izdvaja prodor dativnoga nastavka u instrumental kao specifičnost Della Belline gramatike. Kako je vidljivo iz primjera zabilježenih u *Suzama*, posljedica je to književnoga predloška.

¹⁷ Đuro Daničić utvrdio je da u imenica druge deklinacije dativ i instrumental množine počinju interferirati krajem 15. ili početkom 16. stoljeća, kada se i u dativu javlja -ami. Nastavak -ama pojavljuje se od 15. stoljeća, ali u početku vrlo rijetko. U instrumental jednine krajem 15. i u 16. stoljeću počinje prodirati nastavak -am, a od 15. stoljeća i -ama. Iz toga se može utvrditi u koje doba počinje njihovo ujednačavanje. Iscrpnije podatke v. u Daničić 1874: 99–100 i 122–125.

¹⁸ Primjeri se za ove padeže navode zajedno jer su u imenica ženskoga roda ti padeži uvijek jednaki.

Della Bella navodi relacijski morfem /im/¹⁹ za dativ množine, a za lokativ /ih/. U Gundulića međutim nisu pronađene imenice ove deklinacije u tim padežima.

Za instrumental jednine Della Bella navodi mogućnosti -imi i -ima²⁰, no u Gundulića je potvrđen tek jedan primjer ovoga padeža, i to s nastavkom -im: *bludim*.

4. Zaključak

Jedini su padeži koji zahtijevaju detaljniju raščlambu i u kojima je bilo najviše razlika među dvama uspoređivanim predlošcima genitiv, dativ, lokativ i instrumental množine.

U G mn. generaliziran je nastavak -a u imenica prve i druge deklinacije, u imenica treće deklinacije -i, a pronađeni su i pojedini izuzeci, koji su posljedica forme književnoga predloška.

U obama djelima DLI mn. prve i druge deklinacije još nisu sinkretizirani, ali je stanje koje se opisuje na tragu te jednakosti. Naime zamjetna je tendencija interferiranja dativnih i instrumentalnih nastavaka, što pokazuje da su se najprije izjednačili upravo ti padeži, a tek kasnije i lokativ, u kojemu je arhaičan nastavak najduže očuvan.²¹ Tako je u svim trima deklinacijama. Odnos je tih padeža prikazan u sljedećoj tablici, pri čemu su oblici navedeni u zagradi pronađeni samo u Della Belle, a u Gundulića nepotvrđeni, dok oblici pisani kurzivom pokazuju obrnuto stanje. Primjeri pisani normalnim tipom slova nalaze se u oba autora.

¹⁹ Daničićovo je istraživanje (1874: 100–102) pokazalo da se u dativu množine i-osnova javlja velik broj nastavaka: od kraja 15. stoljeća -om, od 16. stoljeća -ima, -em i -imi, a od 17. stoljeća i okrnjeni nastavak -ma.

²⁰ Đuro Daničić ističe da je prvotni, arhaičan nastavak -mi zamjenjivan novijima -i i -imi od 15. stoljeća, a u 16. stoljeću pojavljuje se i nastavak -ima (1874: 125–126).

²¹ U dubrovačkim arhivskim spisima 17. stoljeća interferiraju u dativu i instrumentalu množine stari i novi nastavci, uz pretežnost starijih, što se podudara s analizom Della Belle i Gundulića. Razlike su vidljive u lokativu, koji u gramatici i *Suzama* ima potvrđene isključivo konzervativnije nastavke, a u spisima oni prevladavaju, ali nisu jedini pa se javljaju i -am, -ami, -ama. V. detaljnije u Laznibat 1996: 181–186. Spisi pokazuju i da se već u 18. stoljeću sinkretizam “intenzivno ostvarivao” (str. 182) te da “najveći broj imenica [...] više ne čuva primarne ili bar starije nastavke u svojoj padežnoj paradigmi množine” (str. 186). Prema podacima su se Đure Daničića lokativ i instrumental izjednačili u 17. stoljeću, dok su primjeri i ranijih interferiranja sporadični (1874: 137).

	1. deklinacija	2. deklinacija	3. deklinacija
D mn.	(-om), -im, -em, -ima	-am, -ami	(-im)
L mn.	-ih, -(i)jeh	-ah	(-ih, -(i)jeh)
I mn.	-ima, -im, -i, (-imi)	-am, -ami (-ama)	-im (-imi, -ima)

Prema stanju u instrumentalu množine, koje pokazuje vrlo nisku čestotnost izvornih, arhaičnih nastavaka, a znatno veću inoviranih, može se pretpostaviti da je točan zaključak da je “I mn. najprije krenuo pravcem novoštokavskoga inoviranja” (Gabrić-Bagarić 2003: 71).²²

Unatoč pojedinim iznimkama pronađene su, očekivano, znatne podudarnosti između Gundulićevih *Suza sina razmetnoga* i Della Belline gramatike, što pokazuje da je sustav koji Della Bella opisuje književni jezik.

Za pojedine se razlike među dvama uspoređivanim predlošcima, a koje primjerice u Della Belle pokazuju konzervativnost sustava koji opisuje u odnosu na *Suze*, ne može pouzdano utvrditi jesu li rezultat ugledanja na tradiciju ili ih je moguće pronaći i u ostalih pisaca na čijim je djelima gramatičar temeljio svoj opis. Kako bi se bolje objasnila pojedina odstupanja i iznimke, valjalo bi proširiti korpus istraživanja i uključiti u istraživanje i sve druge pisce i njihova djela koji su Della Belli bili uzorom. Potrebno bi bilo dakle napraviti još jedno istraživanje, a ovaj mu rad može poslužiti kao solidno polazište.

Izvori:

- DELLA BELLA, ARDELIO 1728. *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*. Mleci (pretisak i prijevod: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2006).
- GUNDULIĆ, IVAN 1962. *Suze sina razmetnoga – Dubravka – Ferdinandu Drugomu od Toskane*. Zagreb: Zora – Matica hrvatska.
- KAŠIĆ, BARTOL 1604. *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Rim (pretisak i prijevod: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002).

²² Potvrđuje to i rezultat Rešetarova istraživanja čitava Gundulićeva opusa: “Vidi se dakle da G-ć za oba padeža [dativ i instrumental, nap. I. S.] najradije uzimlje zajednički noviji završetak -im, a mnogo ređe najnoviji, takođe zajednički završetak -ima; uz te novije završetke G-ć upotrebljava od česti i stare završetke, i to za dat. završetak -om, otprilike isto tako često kao novije, naprotiv za instr. završetak -i vrlo rijetko.” (1941: 21–22)

Literatura:

- BOSANAC, STJEPAN 1901. Ocjena Della Belline gramatike: Prilog za istoriju hrvatske gramatike. *Nastavni vjesnik*, 9, Zagreb, 529–561.
- BUDMANI, PERO 1883. Dubrovački dijalekt, kako se sada govori. *Rad JAZU*, 65, Zagreb, 155–179.
- ČULIĆ DALBELLO, MLADEN 1990. Doprinos Della Belle hrvatskoj juridičkoj terminološkoj kulturi. *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737): Radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Prir. Drago Šimundža. Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život, 85–89.
- DADIĆ, ŽARKO 1990. Matematičko i fizikalno nazivlje u rječniku Ardelija Della Belle. *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737): Radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Prir. Drago Šimundža. Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život, 91–95.
- DANIČIĆ, ĐURO 1874. *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII. vijeka*. Beograd.
- DESPOT, LORETANA 2004. Della Bellin utjecaj na slavonske pisce 18. stoljeća. *Riječ*, 2, Rijeka, 31–41.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2003. Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29, Zagreb, 65–86.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2006. Ardelio Della Bella – gramatičar. Pogovor uz: Della Bella, Ardelio 1728. *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*. Mleci (pretisak i prijevod: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2006), 127–151.
- HAM, SANDA 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- JEMBRIH, ALOJZ 1990. Lingvokonvergentnost u rječnicima Sušnik-Jambrešića i Della Belle. *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737): Radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Prir. Drago Šimundža. Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život, 193–204.
- JERNEJ, JOSIP 1990. Paralela između Mikaljine i Della Belline gramatike. *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737): Radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Prir. Drago Šimundža. Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život, 187–191.
- JERNEJ, JOSIP 1991. Struktura Della Belline gramatike. *Filologija*, 19, Zagreb, 23–29.
- KRAVAR, MIROSLAV 1991. Staro i novo u Della Bellinoj gramatici. *Filologija*, 19, Zagreb, 13–22.

- LAZNIBAT, VELIMIR 1996. *Govor Dubrovnika u 17. i 18. stoljeću (na osnovi arhivskih spisa)*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
- LISAC, JOSIP 2001. Dijalekatne značajke dubrovačkog područja. *Dubrovnik*, 3, Dubrovnik, 214–219.
- LUKEŽIĆ, IVA 1991. Prilog čitanju Della Bellinih znakova za akcente. *Filologija*, 19, Zagreb, 37–43.
- MARETIĆ, TOMO 1910. Jezik slavonskijeh pisaca: Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj. *Rad JAZU*, 180, Zagreb, 146–233.
- PUTANEC, VALENTIN 1990. Mjesto Della Belle u povijesti hrvatske leksikografije. *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737): Radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Prir. Drago Šimundža. Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život, 51–54.
- REŠETAR, MILAN 1941. Glavne osobine Gundulićeva jezika. *Rad JAZU*, 272, Zagreb, 1–44.
- SIRONIĆ-BONEFAČIĆ, NIVES 1990. Nastanak i izvori Della Bellina rječnika (“Dizionario italiano, latino, illirico”, Venezia, 1728). *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737): Radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Prir. Drago Šimundža. Split – Zagreb: Crkva u svijetu – Obnovljeni život, 23–49.
- SIRONIĆ-BONEFAČIĆ, NIVES 1991. Ardelio Della Bella i Ignjat Đurđević. *Filologija*, 19, Zagreb, 49–71.
- STOLAC, DIANA 1991. Della Belline napomene o sintaksi. *Filologija*, 19, Zagreb, 31–36.
- ŠIPKA, DANKO 1991. Della Bella kao začetnik moderne koncepcije rječničkog članka u našoj leksikografiji. *Filologija*, 19, Zagreb, 31–36.
- TAFFRA, BRANKA 1990. Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika. *Rasprave Zavoda za jezik*, 16, Zagreb, 263–274.
- TAFFRA, BRANKA 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.
- VONČINA, JOSIP 1991. Della Bellin odraz na hrvatski narodni preporod. *Filologija*, 19, Zagreb, 7–11.

The nominal forms in *Suze sina razmetnoga* by Ivan Gundulić compared to their description in Della Bella's grammar

Abstract

This paper analyzes the language described in the grammar of Ardelio Della Bella in relation to the language of one of the books on which he based his grammatical description – *Suze sina razmetnoga* by Ivan Gundulić. The research is based on the nominal forms in both works. Similarities and differences are commented for each of the declensions, systematically for all cases. It is very important to distinguish real and apparent differences, since some of them are influenced by the form of Della Bella's literary model.

Ključne riječi: hrvatski jezik, stare hrvatske gramatike, književni jezik, imenice, Ardelio Della Bella, Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga*

Key words: Croatian language, old Croatian grammars, literary language, nouns, Ardelio Della Bella, Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga*

